Tverdota György

Már adybb vagyok Adinál

A fiatal József Attila egyik fontos korai verse a *Lovas a temetőben.* Jelentőségét aláhúzza az a tény, hogy a költő egy meg nem valósult kötete címadó költeményéül választotta ki. A mi figyelmünkre azonban más okból érdemes: teljes terjedelemben Ady hatását mutató költemény, amely a maga nemében a legsikeresebb Ady-utánzatok közül való. A megállapítás első megközelítésre puszta összbenyomáson alapul. Az az érzésünk, hogy olyan, mintha Ady írta volna. Nem a vers színvonaláról, hanem a jellegéről beszélünk. Van-e tárgyi alapja a benyomásnak, és ha van, miben áll ez? A kérdésünk egy olyan kutatási irányt jelöl ki, amely ritka, mint a fehér holló: Megpróbálunk beléhatolni egy költői szöveg más költői művekkel való genetikus kapcsolatának mélyebb rétegeibe, aminek mind a pozitivista hatáskutatás, mind az intertextualizmus hívei mindeddig csak a felszínén mozogtak.

Vannak olyan Ady-versek, amelyekben fiktív szereplők közreműködésével, szokatlan helyszínen irreális, homályos értelmű cselekmény zajlik le. Mintha álomszerű jelenetet ábrázolna a vers, s mivel csak éber álomról vagy az álomról ébrenlétben megőrzött emlékről van szó, víziónak, a képzelet szeszélyes játékának nevezhetjük, ami a szemünk elé kerül. A történet jelentése leginkább a vers ama képzetei felől közelíthető meg, amelyek allegorikus utalást sejtetnek. A legismertebbek ebből a verstípusból a *Harc a nagyúrral, Az ős Kaján,* később *A távoli szekerek.* A költő érett korszakának első négy kötetében gyakoribbak az ilyen jellegű költemények, a pályán bekövetkezett poétikai változások következtében később megritkulnak, bár olyan jelentős példával később is találkozunk, mint *Az eltévedt lovas* vagy a *Sípja régi babonának.*

József Attila *Lovas a temetőben* című verse ezek egyikéből sem vezethető le, sőt, nincs egyetlen olyan Ady-vers, amellyel szorosabb rokonságba hozható lenne. József Attila látomásos-álomszerű költeménye inkább adys elemekből összeállított saját történetnek tekinthető. A műegész saját lelemény, a részletek Ady költészetéből vannak kölcsönözve. A történet arról szól, hogy amikor beesteledik a temetőben, kinyílnak a temető kapui, és a sírok közé lovagol egy lovas, az álmok kapitánya. Meglátogatja a hantokat, sóhajtva megáll egy új sír előtt, meg is siratja azt, aki benne nyugszik, majd folytatja az útját. Aztán

elbúcsúzva halottaitól, elhagyja a temetőt. Nem tudjuk, kit tisztelhetünk az álmok kapitányában, mi a célja a sírok éjjeli meglátogatásának.

A különös éjjeli lovaskaland értelmét talán akkor közelíthetjük meg, ha az irreális történet elemeinek allegorikus jelentésére figyelünk. A cselekmény kezdete az alkony, amelyet a vers úgy ír le, mint az ifjú Éjjel és a Nap leánya találkozását és csókváltását. A cselekmény helyszíne: az álomtemető. Nem világos, hogy álombeli temetőről van szó, vagy olyan temetőről, amelynek sírjaiban álmok vannak eltemetve. Avagy mindkettő egyszerre? A vers zárlatában az álmok új alakváltozatával találkozunk, a sírba zárt, dübörgő vágyakkal, amelyek a távozó látogató után fordulnak, életjelet adnak, figyelemfelhívó hangot bocsátanak ki. Az álmok nem alvás közben látott képek, sokkal inkább aspirációk, törekvések, ábrándok, képzelgések, amelyeket a temető magába zárt, amelyeket a lélek elfojtott. Azaz a temető maga az emberi lélek, s a rejtélyes éjszakai látogató, akit a verskezdetben bukott vezérként is megjelöl, mintegy ébreszti a halott vágyakat, majd búcsút int nekik. Jellegzetes adys egyéni mitológiával állunk tehát szemben, a szimbolizmusnak a költőhöz kapcsolható változatával.

A vers központi eleme egy lovas és a lova: militáns, férfias, archaizáló, magyaros képzet, az a benyomásunk, hogy Ady költészetében érdemes elkezdeni a párhuzamok keresését. Ha benyomásunkat állításként akarjuk megerősíteni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ló és lovas, még emblematikus módon is, tehát nem esetlegesen, mellékesen, hanem közismerten és elfogadottan más példákban is előfordul. Gondoljunk csak Beöthy Zsolt „volgai lovas”-ára, mint a magyar ember ideáltípusára. De a modernségben is találunk példát Adyn kívül is erre a formulára, például Tóth Árpád: *Aquincumi kocsmában* című versében feltűnő népvándorlás kori „barna, halk lovasra”, aki a vers beszélője szerint „tán ősöm volt nekem”. Milyen alapon döntünk a lovasok között, úgy, hogy megkönnyítve a dolgunkat, nem is keresünk világirodalmi példát, vagy a régebbi magyar irodalomból kölcsönzött alakot, esetleg a folklórban feltalálható párhuzamot? Mi több, még a populáris regiszterben is találunk párhuzamot, triviális példaként a slágert említve, amelyben „jön egy királyfi tán / hófehér paripán”. Az Ady-hatás mellett szóló legfontosabb kritériumra nem nehéz rátalálni. Egy versben jelen lehetnek heterogén hatások, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy elem más alkotórészekkel együtt, egymást erősítve érkezik a születő új szövegbe. Ha a vers más elemei átütő mennyiségben Ady költészetével

rokoníthatók, akkor nagy esély van rá, hogy a ló és lovasa eredetét is az ő verseiben érdemes keresnünk.

Sőt, keresni sem nagyon kell. A bőség zavarával küzdünk. A ló és lovas tematikájú versek egy hányadában a lírai hős első személyű, és lova vágtázik vagy legalább üget: „rohanok / Fekete paripán… kiugrik / Alólam harci ménem" (*Absolon boldog szégyene*); „Vad paripáim, hajrá." „Gyí, keselyem:" (*Dalok tüzes szekerén*). Néha nyugodtan lépdel a paripa: „Kocogjon a lovam / Boros, csárdás uton / Vidáman előre." (*A menekülő lovas*); „Kocogok, lógok követlen uton" (*A ló kérdez*). Egy különös eset is előfordul, alighanem szorongásos álomban, amikor a lírai hős egy koporsót nyergel meg: „Gyí, gyí, kergetem a koporsót" (*Az én koporsó-paripám*).

A lovaglásnak ugyanez a ritmusbeli kettőssége jellemzi azokat a verseket, amelyekben más üli meg a hátast. A háborúban szenvedő ember érdekében az Úrhoz fohászkodó *Új s új lovat* című versben az általános alany a vers hőse: „Hadd vágtasson tovább"… „hadd nyargaljon / Előbbre és tovább." *Az eltévedt lovas*ban ugyanez az általános ember jelenik meg a lovas alakjában, csak az utat vesztés jelképeként: „Vak ügetését hallani /Eltévedt, hajdani lovasnak". Az *Ond vezér unokájá*ban a mitikus ős ül a nyeregben: „találkoztam vad Ond vezérrel. // Nyeregben ült kozák ló hátán". *Az ős Kaján* című versben a mámor mitológiájának démoni alakját látjuk lóra pattanni, és elszáguldani: „S már látom, mint kap paripára,… S viszik tovább a táltosával / Pogány dalok".

József Attila verséhez közelebbi példát jelentenek az olyan lovasok, akik a túlvilágból érkeznek, vagy valami módon a kísértetek vagy álomképek vonásaival rendelkeznek: A kései utód a kozák ló hátán ülő ősapával halottidézés révén lép kapcsolatba: „Idéztem a halottakat / S találkoztam vad Ond vezérrel." *A Csók-csatatér lovagjai* ebbe a típusba tartoznak: „Mikor már sok a halott, /Jönnek hirtelen, szárnysuhogva / Testetlen, szép lovagok." Ugyanez a kép ártó, riasztó változatban: „Nesztelen, gyilkos paripák / S árnyék-lovagok hátukon," (*A Halál lovai*). József Attila temetői lovasának ők lehetnek a legközelebbi rokonai. Ezzel megmagyaráztuk a fiatal költő versének egyetlen elemét. A további összetevők értelmezése azonban nem történhet az elemek mellérendelő felsorolásaként.

A tematikus és motivikus tagolás ugyanis önmagában azzal a nem kívánt következménnyel jár, hogy a szöveg olyan részeit, amelyek egymással szervesen összefüggnek, mi magunk szabdaljuk szét. Ezt a hibát úgy kerülhetjük el, ha a ló és lovas alakját a vers főtémájaként

kiemeljük, amit ezúttal a *Lovas a temetőben* cím is korrekt módon végrehajt. A szóba került szövegekben a „ló" többféle szinonimája került elő (táltos, paripa, csikó) és a lovasa is több nevet viselhetett. József Attila versére korlátozódva, a címbeli „lovas" a szövegben „kapitány"-ként, „vezér"-ként van megnevezve. Ady alkalomadtán akár mitológikus módon (az Ős Kaján, a fogatot hajtó Apolló), akár történeti dimenzióban (Ond vezér) még tulajdonnevekkel is ellátja lovasait. Ilyen esetekben, amikor az azonosítás nem a nyelv, hanem a képzetek, tárgyiasságok szintjén történik, témáról beszélünk. A vers többi témája, mint melléktéma, alárendelődik a főtéma hatalmának. Az így létrejövő nagyobb egységben képet kapunk arról, hogy a vers lovon ülő hőse hol tartózkodik (a temetőben); mikor zajlik a cselekmény (éjjel, esetleg álomban); mit cselekszik a vers hőse („Bolyong szerte-széjjel", „megy és jár a sok sír között", „sóhajtva áll meg" egy-egy új hant előtt és „könnyet is hullat".) Hogyan viselkedik a hátasa („Lova már nyihog, gödröt kapar, / Riadtan várja" gazdáját).

Ezután mód nyílik annak megvizsgálására, hogy az így mesterségesen szétszabdalt, majd összerakott részek Ady mely szövegeivel hozhatók összefüggésbe. Az első melléktéma: a temető. Ennek helyszínként való kiválasztása annak az alapfunkciónak a szolgálatában áll, amely az álmok kapitánya megjelenését indokolja: ez pedig a sírokban nyugvó halottak meglátogatása. Erre a tevékenységre Ady verseiben számos példát talált a fiatal költő. Már az Ond vezérrel történt találkozás is egy ilyen akció eredménye: „Idéztem a halottakat / S találkoztam vad Ond vezérrel." A Csipkerózsika-történet egyéni változatában ugyanez az ébresztő funkció jelenik meg: „Én vagyok itt a nagy életre keltő." Éppúgy, mint a *Bihar vezér földjén* című versben: „Én a sírokat töröm… Serkentem a holtakat." Az álmok kapitánya elmondhatná tehát, Ady szavaival, hogy „Én vagyok a temető-király" (*Az én sirásom*), vagy azt, hogy „Most az igazi halaványak / Táborában vezérkedem" (*A halottak élén*). A túlvilággal, a halottakkal való érintkezés meg is történik a versben. Az álmok kapitánya felkeresi őket: „Bús daccal bolyong szerte-széjjel" a sírok között, látjuk megállni „sóhajtva" egy „Uj hant előtt", elbúcsúzik tőlük: „Búcsút int minden hulla-rögnek". S a felébredt holtak zajosan viszonozzák a búcsúzó gesztusát: „Álomtemetőből vissza / A vágyak dübörögnek." Úgy, ahogy Ady versében: „ma fölkelnek a holtak, / Dalolnak, dalolnak, dalolnak." (*Fekete hold éjszakáján*). Nemcsak emberi, artikulált hangon adnak jelt a holtak, hanem mechanikus hangokkal is: „Valaki korhadt, vén deszkákon kopog." (*Az őszi lárma*).

Gyász, letörtség és dac nyomja rá bélyegét az álmok kapitányának kedélyére: „S belovagol búsan-frissen… Bukott vezér, könnyet is hullat, / Bús daccal bolyong… / De kemény marka vasba szorul". Akárcsak Ady *Absolon boldog szégyené*ben a vers hősét „Megcsúfolt vezérnek" nevezi. „Elfáradt, szegény, bús, vén vezéretek" – mondja a lírai én, odafordulva a „Versek"-hez, „álmoknak légiójá"-hoz (*Az elbocsájtott légió*). *A csók-csatatér lovagjai*nak is „Fehér az arcuk, bánatos-bús". József Attila temetői lovasa viselkedésében azonban valami rendezetlenség, sietős kapkodás is feltűnik: „bolyong szerte-széjjel", „Részegedve, botorul" jár a sírok között, s ez a loholás olyan hatást kelt, hogy „Még a Hajnal is kacagja". Úgy látszik, sok halottja van, nem győzi felkeresni és meggyászolni őket: „Sok a sír / S fut a Holddal az Éjjel." Az a körülmény, hogy a temető látogatása nem terjed túl az éjjel időtartamán, arra utal, hogy az esemény vagy az álomhoz, vagy a lovas kísértet-voltához, vagy egy valóságos alaknak a holtakkal való kapcsolatához, vagy egyszerre mindegyikhez van kapcsolva.

A rendelkezésre álló idő szűkös volta magyarázza a temetői látogatás kapkodó, ideges voltát: „Bús daccal bolyong / szerte-széjjel". A vers zárásában pedig „eliramló lovas"-t látunk. Ez a szertelenség József Attila más korai verseiben is felbukkan: „Csüggedő szívvel loholok egyre, / Keresek valakit a Végtelenbe, / Loholok egyre." (*Keresek valakit*); „Be jó az éjben bátoran menni,… S borusan járni szerte-széjjel." (*Vágymagam a hold alatt*). Az eszeveszett rohanásra Ady költészetében számos példát talál a költő: „Egy óriás, tüzes kemence / A puszta. És én loholok. / És én loholok, loholok." (*A rég-halottak pusztáján*); „Szállani, szállani, szállani egyre" (*Új vizeken járok*). Az idő gyors múlását a ló különös, ideges viselkedésével hangsúlyozza a vers: „Lova már nyihog, gödröt kapar, / Riadtan várja". Érdekes módon *Az ős Kaján*ban erre is kapunk párhuzamot: „Palástja csusszan, lova vár,". Sőt, a József Attila-költeményben meglehetősen funkciótlan részegségre utalás: „Részegedve, botorul" előzményére is rábukkanunk: „részegen / Kopognak be az ablakon".

Említettem, hogy a sietség oka az lehet, hogy a lovasnak tartania kell magát az éjszakához, de sok halottja van, nem győzi felkeresni és meggyászolni őket. Csakhogy sehol nincs expressis verbis kimondva, mi következtetjük ki. És ez aligha van a költő szándéka ellen, aligha tudható be a szerző arra való képtelenségének, hogy pontosan elmondja, amit el akar mondani. Ellenkezőleg, úgy beszél, ahogy feltételezett mintája, például az *Álom álom helyett* vagy az *Özvegy legények tánca* című verseiben. Kimondás helyett sejtet. Szándékosan hiányos információt

nyújt, s a kiegészítést rábízza az olvasójára. A fiatal költő tehát a mintakövetéssel egyúttal ellesi a költői sejtetés Adynál jelentős szerepet betöltő technikáját. A homály nemcsak az elhallgatásból, a helyzet világos leírásához szükséges információk egy részének szándékos visszatartásából származik, hanem abból is, hogy a cselekmény számos rendhagyó, a megszokottól eltérő, további magyarázatot kívánó mozzanatot tartalmaz.

Melyek ezek a különleges mozzanatok? Legfőképpen a temetőlátogatás időpontja. A sírokat nem szokás az éjszaka kellős közepén felkeresni. De magyarázatot igényel a cselekvés célja vagy a cselekvésnek lehet, hogy a homályból eredő rendetlensége. Nem kegyeleti aktusról, szeretteinkre való visszaemlékezésről van szó, hanem valamiféle halottidézésről, kapcsolatfelvételről a túlvilággal. És ennek megfelelően különös a halottak „viselkedése" is. Nem nyugszanak hangtalanul a sírjukban, hanem életjelet adnak, „dübörögnek". Rendhagyónak tekinthető a ló „viselkedése" is. Táltos ló lehet, mert érzékeli a körülményeket, mert képes felmérni az idő szűkös voltát, s a maga módján figyelmezteti gazdáját. Végül a kozmikus lények: Nap leánya, ifju-Éj, Hold, Hajnal megszemélyesítése és részvétele a cselekményben mesei, babonás, mitologikus atmoszférát teremt a történet körül.

Az elmondottak alapján aligha vitatható, hogy a *Lovas a temetőben* sikeres Ady-imitáció. Joggal dicsekedhetett a fiatal költő levélben nővéreinek 1921. október 23-án: „már adybb vagyok Adinál". Jogos az utókor szemrehányása is, hogy ez így nem is egy József Attila-, hanem Ady-vers. A megállapítás egy Ady-epigonnal szemben súlyos vád lehetne, de az nagyon is helyénvaló lehet, ha egy tanulóéveit töltő pályakezdő átesik az Ady-hatáson, ha megtanulja nagy elődje írásmódját. Pályám során nagy erőfeszítéseket tettem arra, hogy hozzájáruljak a József Attila költészetét ért Ady-hatás feltárásához, valamint annak az előfeltevésnek a megerősítéséhez, amely szerint Ady költészetének igazi örököse József Attila volt. Ez az előföltevés egy újabb kérdésirányt szab számunkra: Mi történik egy másik költő hatásával egy kiépülő életműben? A befolyás érvénye csak egy rövid pályaszakaszra korlátozódik, vagy kiterjed az életmű egészére? S ha ez utóbbi feltételezést fogadjuk el, akkor van-e mód arra, hogy ezt a további utat nyomon kövessük?

Az előbbi kérdés megválaszolásához rendelkezünk – legalább közvetett és megközelítő érvényű – válaszokkal. A húszas évek végétől kezdve, tehát nagy költői korszakának a kezdetétől fogva, a költő nem

vállalta tovább azt az alkotási módot, amelyet szimbolistának szokás nevezni, és amelyet Ady hagyott örökül utókorára, hanem egyfajta tárgyiasság jegyében lépett tovább pályáján. Legpregnánsabban ezt az Adyétól elrugaszkodó poétikát talán egy befejezetlen recenziójában fogalmazta meg, amelyben Babits *Az európai irodalom történetét* méltatta volna: „aki tudatosan szimbolista az bizony kevésbé lirai, az nem édes anyanyelvén beszél, hanem anyanyelvén elgondolt mondanivalóját előbb idegen nyelvre forditja le s ugy közli társaival, akik ezért alig többek szimbólikus társaknál." Az érett József Attila költészete tehát más nyomvonalon halad, mint Ady költészete. Így a *Lovas a temetőben* című versben magáévá tett Ady-modornak nem lehet folytatása az érett korszak költeményeiben.

Az utóbbi állítások azonban csak akkor lennének igazak, ha a költőről feltételezhetnénk, hogy hiánytalanul uralja nyelvét, stílusát, verstani gyakorlatát és a verseiben vállalt attitűdöket. A helyzet ennél bonyolultabb. Babits szavait kölcsönvéve: „ki választja széllyel, / mit rakott jobb-, s mit rakott balkezével?" Tehát József Attila sem állhatott jót magáért, nemigen tudta megállapítani, hogy milyen indítás működik közre költői gyakorlatában, nem tudta szétválasztani az Adytól tanultakat attól, amit más mesterektől lesett el. Annál kevésbé, mivel a korai korszakban szerzett költészeti tapasztalat a költői műhelyben a rá következő évek során olyan átalakulásokon men át, amelyek felismerhetetlenül elváltoztatták a beérkezett hatásokat, ahogy a szervezet is feldolgozza a táplálékot, szétrombolva annak állagát, s hasznosítva belőle a kivont tápanyagot. Néha mégis felvillan egy jellegzetes vonás, amely visszautal egy korábbi alakváltozatára. A *Lovas a temetőben* című vershez például egy ponton egy kései vers részletét társíthatjuk. A korai műben ezt olvassuk: „Kitárul két temetőkapu". A jelenséggel, hogy valami magától, közreműködés nélkül nyílik ki, álmainkban találkozunk, ahogyan az alany a *Ha a hold süt* című versben tapasztalja: „álmomba' kinyílnak a termek". De ezen túlmenően is, a Gyömrői Edithez írt rendkívül szókimondó szerelmi versek nyelve vitán felül sokat köszönhet az Ady-költészet ellenőrizhetetlen tovább-hatásának. Arra, hogy ebbe a folyamatba belelássunk, most nem teszek kísérletet, ezért függőben marad az a kérdés, hogy a *Lovas a temetőben* című versben tetten ért kétségkívül intenzív Ady-hatás hogyan és milyen mértékben épült be József Attila költészetébe.

Az általam elemzett példával arra is fel akartam hívni a figyelmet, hogy akár a pozitivista hatáskutatás, akár az intertextualizálás eredményei a mélyebb rétegekbe történt elemző behatolás nélkül épp

csak jelzés-értékű, figyelemfelhívó adalékok érvényével rendelkeznek, s egy ilyen munkának még az itt kezdeményezett módszertana is kidolgozásra vár.